

Сторінка молодого дослідника

УДК 94 (477) «19»

Шаталов Д.В.

**УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО
ОЧИМА РОСІЙСЬКИХ МАНДРІВНИКІВ ПОЧАТКУ ХІХ СТ.**

У статті проаналізовано сприйняття російськими мандрівниками початку ХІХ ст. минулого і сучасного їм стану українського козацтва.

Ключові слова: українське козацтво, запорожці, мандрівки.

В статье проанализировано восприятие российскими путешественниками начала ХІХ ст. прошлого и современного им положения украинского казачества.

Ключевые слова: украинское казачество, запорожцы, путешествия.

In the article author deal with perception past and present state of the Ukrainian Cossacks by Russian travelers of early nineteenth century.

Key words: Ukrainian Cossacks, Zaporozhians Cossacks, travel.

Записки російських мандрівників кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. навряд чи можна назвати маловідомими текстами. Навпаки, вони стали майже хрестоматійними і мають багату традицію використання в якості джерел з історії України. Історики почали звертатися до них ще з кінця позаминулого століття, звертаючи увагу на різномірні аспекти буття, що кидалися в очі подорожуючим. Чи не першим з них був Л. Синицький, якого переважно цікавили відомості щодо етнографії та економічного розвитку Лівобережної України [10; 11]. З недавніх праць назвемо дослідження М. Рябчука [9], В. Кисельова та Т. Васильєвої [7], які звернулися до цього жанру джерел у пошуках колоніального дискурсу та шляхів конструювання образу Малоросії в російському суспільстві. Найбільш ґрунтовною працею, побудованою переважно на аналізі таких джерел, є робота О. Толочка, в якій він звернувся до питання «відкриття Малоросії» російськими мандрівниками та сприйняття ними киево-руської спадщини [15]. Важливим у даному разі є твердження О. Толочка, що «коло читання формувало очікування і певним чином налаштовувало оптику: подорожні переважно бачили те, що вчитали з книжок» [15, с. 282]. Та «бачили» мандрівники не тільки прочитане, а й попередньо відоме їм із розповідей, переказів тощо. Зрозуміло, що, маючи різні цілі своїх поїздок, ніхто з подорожуючих не прямував до українських земель спеціально, щоб побачити козаків чи то пам'ятки, пов'язані з їхньою історією. Тож і відомостей про них у таких текстах маємо обмаль. Більше того, для мандрівників козацтво було майже невідомим феноменом. Але і зовсім його не помітити, подорожуючи Малоросією, було неможливо. Козаки подеколи все ж таки «проривалися» на сторінки творів. А тому ці побіжні згадки становлять особливий інтерес.

Найбільш відомими читацькому загалу початку ХІХ ст. були подорожні нотатки П. Сумарокова, В. Ізмайлова, О. фон Гуна та І. Долгорукого, які були опубліковані переважно невдовзі по завершенні їх мандрівок. Ці тексти дозволяють не лише зафіксувати риси сьогодення та минулого українського козацтва, що кидалися в очі «непідготовленому» для його сприйняття росіянину на початку ХІХ ст., а й особливості початкового етапу формування образу українського козака в суспільній думці та історіографії.

П. Сумароков залишив нащадкам два описи своїх мандрівок до Криму – 1799 р. і 1802-1803 рр. Перший раз у цей край Павло Іванович потрапив «удовлетворяя любопытство свое», оскільки він «давно желал ... видеть Крым, то древнее завоевание Митридата, тот знаменитый полуостров, где слава парящая между двух морей не перестает гласить до пределов всей вселенной в златую трубу свою мудрость, величество и кротость Российскаго Престола» [12, с. 1]¹. Очевидно, що за такої мети не варто вимагати від мандрівника детальних описів українського козацтва, тим більше, що шлях його проходив переважно «некозацькими землями», починаючи з кордонів Новоросії. Тож не дивно, що згадки про українське козацтво в описі першої мандрівки П. Сумарокова займають у сукупності всього два речення. Прямуючи через степи до Криму, автор зазначив, що «от Елисаветграда до Николаева идет пространная степь, прежнее владение Запорожцев» [12, с. 5]. Під час перебування в Єнікале «любопытство побуждало» П. Сумарокова «переплыть на Азиатскую сторону в Тамань», щоб, серед іншого, «осмотреть тот край, нынешнее обиталище Запорожцев», чому завадили «жестокия бури» [12, с. 74].

Через три роки П. Сумароков знову відвідав Крим в якості члена урядової комісії. У 1802 р. на південь автор прямував через Харківщину та Полтавщину. В'їхавши у «край, называемый Малороссиєю», П. Сумароков вважав за потрібне подати читачеві «историческое примечание» щодо цього краю, «претерпевшего от татар», від найвідчутнішого їх удару після поразки «россиян» на Калці 1223 р. Згодом ця земля «переходила ... вместе с Киевом, как пренадлежащая к его княжеству» до різних народів: «В 1240 под власть Батия, в 1320 Гедемина великого Князя Литовскаго, а в 1340 году, в подданство Казимира Короля Польского» [13, с. 47]. На цьому, очевидно, на певний час скінчилася історія краю, який, «лишившийся своих жителей разными случаями оставался в запустении около 400 лет; то есть до времен Царя Алексея Михайловича» [13, с. 47]. Під час правління цього монарха край знову почав заселятися «прежними России подданными» – малороссиянами, які у 1630 р. «толпами выходили из Волынии, Подолии и Польской украины к Белгородской черте и там поселялись» [13, с. 48]. Для П. Сумарокова вони були нічим іншим, як «россиянами», спосіб життя, мова, звичаї, одяг яких з кінця ХVІ ст. дещо змінився під польським впливом. [13, с. 47].

В опису П. Сумарокова Малоросія мала свою історію, лише перебуваючи у складі російської держави². Хоча тут помітно, що автор ототожнював історію

¹ Тут і далі цитати подаються мовою оригіналу, по можливості зі збереженням орфографії.

² Втім, таке бачення історії Сумароковим характерно і для інших регіонів – Криму та Тамані.

Малоросії зі Слобожанщиною. Але для нього саме козацьке минуле було характерною рисою історії регіону.

Під час других відвідин Криму, П. Сумароков зміг-таки здійснити свій ранній задум – побувати в Тамані та на російсько-турецькому кордоні в Бургасі. Екскурсію Таманню П. Сумароков почав з паланки – «присутственного места, управляющего сим округом» [14, с. 126], після чого роздивлявся пам'ятки античних часів, з приводу чого подав розлогі історичні екскурси за звичною для нього (та і не тільки) схемою. 1792 р. ця «пустая страна», покинута попередніми мешканцями під час російського завоювання, була пожалувана «за оказанныя услуги розсеяннм до того по уничтожении Запорожской сечи козакам, которые водворяясь сюда получили себе тогда наименование Черноморских» [14, с. 136]. Далі подавався виклад прав, привілеїв і обов'язків Чорноморців, опис їх внутрішнього устрою і, на наш погляд, найцікавіше – опис самих Чорноморців: «Черноморцы ни в чем не отличаются от Малороссиян; у них те же бритые чупы, та же одежда, те же запаски на женщинах, то же наречие, такия же опрятныя хаты, та же неразторопность, и те же самые обычаи; одним словом, они суть Малоросияне же, только в саблях и ледунках. Правда, что они оказали опыты услуг отечеству; но Донские козаки в наездничеств, храбрости и проворстве возьмут конечно пред ними преимущество¹» [14, с. 139-40].

Примітним в цьому описі є порівняння бойових якостей чорноморських та донських козаків. Цілком очевидно, що він не бачив «у дії» перших і не відомо, чи бачив других. Основою для авторського порівняння була ментальна близькість козацьких спільнот – донці були «своїми», звичними, а тому і кращими за «чужих» малоросів-чорноморців у всьому.

Отже, для П. Сумарокова майже не було різниці між слобідськими, запорозькими і чорноморськими козаками та малоросіянами загалом. Козацьке минуле було визначальною рисою історії Малоросії, обриси якої він уявляв доволі туманно.

«Путешествие в полуденную Россию» В.В. Измайлова є яскравим зразком «сентиментальних подорожей». Автор спромігся під час мандрівки, окрім самого себе, побачити й навколишню дійсність. Одним з таких «об'єктів» були малороси, щодо характеру яких мандрівник, крім іншого, зауважив наступне: «Они помнят, что собственная рука их защищала отечество против безчисленных врагов и память Хмельницких жива еще в душах их» [6, с. 86]. Малоросійських гетьманів В. Измайлов згадав під час відвідин Успенського собору в Києві. У цьому храмі «на левой руке от большаго входу написаны на стене портреты великих мужей нашего отечества. Великие Князья и Малороссийские Гетманы являются один за другим к великому удовольствию того, кто любит отечество и славные подвиги его сынов [6, с. 107-108].

¹ Тут П. Сумароков зробив наступну примітку: «Нет никакого сомнения, что Черкесы менее нападали бы на сию страну, когда бы здесь Донские козаки обитали».

Першим з гетьманів був згаданий «тот славной Хмельницкой», який «умел освободить своих соотечественников от ига Польши; ему обязана Малороссия своим спасением. Он достоин признательности народа, и народ, чувствующий сию признательность, достоин такого начальника» [6, с. 108].

Слідом за Хмельницьким В. Ізмайлов вважав за потрібне назвати князя Острозького, який також «имеет право на признательность Малороссийского народа» [6, с. 108-109]. Після цього автор пише: «Взглянем с чувством на прочих Князей и Гетманов, которые более или менее благодетельствовали роду человеческому, и будем особливо искать между ими *Наливайко*, которой также защищал права своих соотечественников перед Поляками с жаром Демосфена и с мужеством Хмельницкаго, хотя, будучи несчастливее сего последняго, он погиб жертвою своего патриотизма. Тщетно будем искать его; – нет сего великаго мужа! но История не может забыть имя его» [6, с. 109]. Зазначимо, що В. Ізмайлов – єдиний з мандрівників, для кого гетьмани були «великими мужами *нашего* отечества», а не однієї тільки Малоросії.

В. Ізмайлов відвідав також Полтаву, стосовно населення якої писав, що «Малороссияне и козаки жительствоуют здесь по большей части; есть также довольно и Жидов» [6, с. 255], причому, на відміну від єврейського населення, козаки, «пребывая в ленности, живут бедно и грубо» [6, с. 255]. Складається враження, що мандрівник вважав козаків окремим народом. Принаймні, саме так це зрозумів автор анонімної рецензії на твір В. Ізмайлова в «Вестнике Европы», зауваживши з цього приводу, що «Малороссияне и Козаки суть одни и те же люди в Полтаве» [8, с. 50]. Хоча тоді незрозуміло, чому В. Ізмайлов не писав слово «козак» з великої літери, як робив це у випадку з іншими етнічними групами.

Безперечно як окремий народ мандрівником сприймалися запорожці, яких він згадував, проїжджаючи степами. Зазначивши, що «от Яма Зибкова (?), в 100 верстах от Кременчуга, была некогда Запорожская Сечь», автор повідомив: «Там жили козаки, как новые Мальтийские рыцари, не имея жен и воюя против неверных; оттуда они посылали поражать неприятеля; там от руки их погибли миллионы жертв; но победоносное оружие России нашло их в глубине сечи, и варварство покорилось перед Героизмом» [6, с. 268-269]. В. Ізмайлов, говорячи про розвиток тваринництва, згадував «народы в степях кочующие», до яких відносив «Калмыков, Запорожцев, Ногайцев и проч.» [6, с. 393].

Цікавою в переказі В. Ізмайлова є історія нападу на маєток А. Фабра, який тоді мешкав поблизу Миколаєва. Фабр оселився в степах, коли «козаки или Запорожцы производили свои набеги» і однієї ночі зазнав їх нападу [6, с. 318-19]. Зауважимо, що П. Сумароков, який відвідав Миколаїв 1799 р., теж оповідав цю історію, але нападниками в ній були турки [12, с. 17].

Отже, В. Ізмайлов сприймав запорожців у типово просвітницьких негативних рисах. Також складається враження, що козаки сприймалися автором як окремий від малоросів народ.

Ліфляндського німця Оттона фон Гуна можна назвати російським мандрівником досить умовно. Він здобув освіту в університетах Галле та Геттінгена, «російським мандрівником» він був лише за ознакою підданства.

У 1804-1807 рр. О. фон Гун був домашнім секретарем у графа Олексія Розумовського [3, с. 908]. Восени 1805 р. «решился Граф Разумовский посетить свое там [у Малоросії – *Д.Ш.*] имение». Це було причиною того, що О. фон Гун «нимало не медля» владнав свої московські справи та «велел исправишь ... дорожную карету, привязать сундуки» і вирушив у дорогу [1, с. 5]. Аналіз його твору «Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию» показує, що головною метою мандрівника були заходи з покращення медичного забезпечення населення в маєтках О. Розумовського. Особливий «фанатизм» у цій справі викликала в лікаря справа щеплень проти віспи, про які він згадував при першій-ліпшій нагоді.

Відвідуючи графські маєтки, О. фон Гун постійно згадував попереднього їхнього власника, іменуючи його «фельдмаршалом (та/або) графом Розумовським» [1, с. 36, 42; 2, с. 22-31; с. 49]. Але сам факт гетьманства Кирила Розумовського, з точки зору німця, був зовсім не вартим уваги. Очевидно, не тільки гетьман, а й все козацтво загалом не заслуговувало уваги мандрівника. Вони лише двічі побіжно згадані в тексті. Перша згадка подає читачеві відомості про Батуринську волость, яка «вмещает в себе шесть тысяч крестьян и две тысячи козаков».

Друга згадка є простою констатацією факту: при описі німецьких колоній поблизу Бахмача О. фон Гун зазначив, що тут існує шість «немецких деревень», а крім того нещодавно їм відвели ще одну, «жители же той деревни козаки переселились в Екатеринославскую губернию» [2, с. 34].

Описуючи своє перебування в Києві, О. фон Гун виклав історію «духовной академии, училищем братским именуемой». Заснована 1588 р. патріархом Єремією, «академия сия разрушилась» через «возмущение в Малороссии». Але «в 1620 году гетьман Малороссийской Петр Сагайдачный возобновил опять и монастырь и училище» [2, с. 121]. Щоправда, незабаром «война с Польшею и страшныя беспокойства разорили опять сие жилище муз» [2, с. 121-22].

Трьома короткими згадками О. фон Гун й обмежив як історію, так і сьогодення козацького стану. Очевидно, що до Малоросії цей лікар їздив не для вивчення козацьких пам'яток. Але така «неувага» є цікавою з огляду на «список рекомендованой літератури», який автор подав наприкінці другої частини свого твору для бажаючих дізнатися більше про «Україну». Серед інших книг там вказано твори Г. де Боплана та В. Рубана – тобто, О. фон Гун певною мірою був поінформований про козацьке минуле краю, проте воно його ніяким чином не зацікавило. У цьому випадку бажання «побачити читане» не спрацювало. Чи, перелічивши книги у списку, О. фон Гун їх не читав?

Князь І.М. Долгорукий двічі – у 1810 та 1817 рр. – мандрував українськими землями. Він залишив детальні описи своїх поїздок. Опис першої подорожі цілком відповідає її меті: «Мне вздумалось проехаться: все дома и

дома, наскучит и мудрецу... Я решился и поехал с женою и четырьмя домашними товарищами в Одессу. ... Еду без нужды, без цели, только чтоб ехать» [4, с. 1]. Тому автор описав головним чином саме те, як він *їхав* – де якої якості дорога, де зупинялися, де ночували, на якій станції якої якості коні і т. п. Хоча друга мандрівка мала вже зовсім іншу мету («одне родственные связи, одна чистая благодарность сестре и зятю», які відмовилися від частини спадку на користь своїх племінниць, «были виною новаго моего странствования» [5, с. I]), виклад подій принципово не змінився.

Перші замітки мандрівника при в'їзді в межі України у 1810 р. були пов'язані саме з козацькою минувшиною: «Наконецъ въехали мы в пределы Украйны. Зачал приходитъ мне на память пан Хмельницкий и Мазепа» [4, с. 46]. Але на цьому думки володимирського губернатора про козацьку минушину майже і вичерпалися. В усьому подальшому тексті першої книги знаходимо ще чотири епізоди, які більш-менш можуть бути пов'язані з козацькою історією – три згадки імені Мазепи та одна – про Розумовського і його столицю.

Мазепа згадується у зв'язку з відвідинами київських пам'яток. Так, у Лаврі «в одной из соборныхъ церквей над пещерами все приклады от Мазепы» [4, с. 270]. Пустинно-Миколаївський чоловічий монастир має «храм старинный. Строен Мазепой» [4, с. 281]. Оглядаючи ж Арсенал, мандрівник «с любопытством смотрел на все», та «особенно любовался», серед інших цікавостей, на гетьманські булави: «Все имеет свое время, подумал я; теперь кинь самую богатую из них куда хочешь, а в руках Мазепы, я чаю, не очень близко к ней подходили» [4, с. 292].

Князю І. Долгорукому довелося також побувати в Батурині, опис якого дуже лаконічний: «Батурин – местечко, принадлежащее Разумовским... Здесь некогда была столица Малороссийских гетманов. Фельдмаршал граф Кирилл Григорьевич Разумовский ... последние годы жизни провел в Батурине и в нем скончался» [4, с. 313]. Цікаво відмітити, що в тексті першої книги подорожі К. Розумовський іменувався або фельдмаршалом, або графом (або, як в цитованому фрагменті – одночасно обома назвами). Гетьманом його не було названо жодного разу. Цими згадками виклад козацької історії у 1810 р. і закінчився.

Під час другої подорожі українськими землями вже экс-губернатор (його було звільнено з посади у 1812 р.) дещо розширив презентацію козацької історії. Прибувши 29-го червня до чернігівського маєтку свого зятя В.Л. Селецького, І. Долгорукий записав: «Девицы – место большое... в старину жили тут все козаки, и здесь их сотенный дистрикт или округ находился» [5, с. 25]. У Чернігові, «древнем княжении и старинной столице Малороссии»¹, мандрівник мав нагоду ще раз згадати ім'я Мазепи: «Заметьте еще, что в здешнем краю по селам и городам многие храмы воздвигнуты Мазепой» [5, с. 35].

¹ Чернігів у 1782 став центром Чернігівського намісництва, а 1797 р. – Малоросійської губернії. Дівиця ж була сотенним центром до 1782 р.

Іншого разу князь Долгорукий вдався до «козацьких сюжетів», пояснюючи (або, ймовірно, переповідаючи те, як йому пояснили) наявність величезної кількості дрібного панства в Малоросії.

Розповідаючи про враження від Яготина, він повідомив, що «Яготино есть увесилительный замок последняго Гетьмана, Фельдмаршала Разумовского» [5, с. 63], і в подальшій розповіді про маєток ще двічі згадав гетьмана. Той же таки Яготин зі своїм парком навів на зачарованого його красою князя й інші «історичні» думки: «На него тем приятнее взглянуть, что проехавши ... между курганов в близи и в отдалении от дороги, напоминающим проказы Хмельницкаго, Дорошенки и Мазепы, обрадуешся всем сердцем монументу золотых времен, возникших из Малороссийских междуусобий» [5, с. 63].

Отже, до списку відомих І.М. Долгорукому гетьманів додався ще й П. Дорошенко. На цьому згадки князя Долгорукого про козацтво як історичний феномен остаточно скінчилося. Причину такої неуваги щодо старовини краю можна пояснити, по-перше, характером мандрівника, його ставленням до історії. По-друге, місцевості, якими подорожував автор, були для нього чужими. Саме так описав князь свої враження від перебування в Полтаві: «Здесь уже я почитал себя в чужих краях», він «перестал понимать язык народный» [4, с. 64]. Головне місто Новоросії він також вважав «незнакомим краем для иностранца», оскільки «россиянин в Одессе, конечно, не дома» [4, с. 133-134].

За сім років з часу першої мандрівки Малоросія не стала для князя ріднішою. Він зрадив, побачивши нетверезих російських мужиків у Ніжині, знову розмірковуючи: «И после этого можно ли меня уверить, что я в отечестве своем, когда бываю в Украине, в Курляндии или на Вятке? Нет, все мне чужое за областью той, в которой я явился» [5, с. 55].

Рідна йому російська історія цікавила князя Долгорукого більше, з явним ентузіазмом він згадував лише про відносно недавні для нього події, пов'язані з Петром I, Єкатериною II, Г. Потьомкіним, завоюванням Причорномор'я, підтверджуючи тим власні слова як про зацікавлення людьми, а не камінням, так і про довіру лише до історії самовидців. З огляду на це виникає підозра, що згадки про Мазепу та Розумовського слід розглядати, як пов'язані в свідомості автора з подіями імперської історії. Тому з усієї козацької минувшини в тексті двох творів залишилися тільки згадки «пана Хмельницкого» та «Дорошенки», «сотенного дистрикта» Дівиці та коротко про перетворення козацької старшини на панів.

«Козацькому сьогоденню» в творах князя І. Долгорукого присвячено приблизно стільки ж уваги, як і «козацькій минувшині». Козаки, як і малороси взагалі, майже не викликали в мемуариста зацікавленості, на відміну від єврейського і польського населення. Князь деколи зазначав етнічний склад мешканців різних населених пунктів. Говорячи про Звенигородку, він повідомив, що це «поветовый или уездный город Киевской губернии, населен Жидами и Козаками» [4, с. 211], кажучи про Умань, відзначив, що «город

наполнен Жидами, много и Хохлов» [4, с. 217]. Ведучи мову про населення Київської губернії загалом, автор повідомив, що «губернія населена всяким народом: в ней Поляки, Малороссы (Хохлы) и Россияне» [4, с. 261].

У другий свій приїзд до Києва князь, здивований тим, що судочинство в краї проводиться польською мовою, зазначив: «Не думайте чтоб губернія была населена Поляками: совсем нет! Она состоит в народе из Малороссов, Козаков и вообще, что мы называем, из Хохлов Русскаго Исповедания и Закона» [5, с. 99]. Отже, з урахуванням опису І. Долгоруким богослужіння в Богуславській церкві у 1810 р., коли «один Хохол или Козак, выменявши самую большую свечу, разсудил с ней стоять во время службы» [4, с. 252], або згадки про надвірного радника, який під час ночівлі в Дівицях надокучав усім присутнім безкінечними розповідями про алебастр і був «здесьняго местечка природный Козак» [5, с. 181], складається враження, що слова Малорос і Козак, сприймалися автором як поняття, що виражають етнічну, а не соціальну різницю.

Інші згадки козацького стану у 1810 р. є такими ж побіжними. Так, в Решетилівці «поселено в последние военные годы до 5 тысяч Козаков, кои принадлежат Казне» [4, с. 89], а «за две станции от Кременчуга Голова тутошняго селения непременно хотел, чтобы нас сопровождали верхом два Козака» [4, с. 90]. У 1817 р. про козаків згадано лише двічі. 25 червня князь зазначив: «Ночевали в большом селе Тулиголов. Здесь обитают Козаки» [5, с. 20], а наступного дня в Алтиновці І. Долгорукий «с удивлением» почув, що тут «очень много Козаков, едва знающих грамоте, преимущественно перед студентами богословия, ставятся в дяконы, и даже в попы, из уважения местного владыки к ходатайству помещиков»¹ [5, с. 21].

В першій книзі, окрім *козаків*, зустрічаються (в Новоросії) ще й *казаки*: поблизу Олександрії, коли екіпаж князя понесли коні, «Казак, ... ехавший перед нами, поворотил назад, врезался в нашу четверню, смял лошадей, и тем остановил коляску»; [4, с. 99] Далі також фігурують тільки *казаки*: «Полк Казаков, который по берегу Днестра держит кордон вплоть до Херсона» [4, с. 147] або «Казак и Офицер Казацкий», які разом з князем переправлялися через Буг на паромі [4, с. 178-179]. Перебуваючи в Новомиргороді і говорячи про Вознесенську губернію, мандрівник відмічав, що «губернский ея город хотя и назначен был в Вознесенске, посреди области Бугских Казаков, но до отстройки того места, все гражданское его сословие поселилось в Новомиргороде» [4, с. 207]. Очевидно, що під *казаками* І. Долгорукий мав на увазі осіб, які перебували на дійсній службі в *казачих* частинах, у той час як *козаками* для нього були мешканці Малоросії. Повної впевненості, що князь був автором такого розмежування немає. Оскільки його тексти відомі у списках 1820-х рр., писаних декількома писцями, не виключаємо і можливість редакторської правки О. Бодяньського при підготовці до публікації. Але у будь-

¹ Ще три згадки слова «козак», що містяться в тексті другої книги безпосередньо до козацтва як явища не відносяться

якому разі маємо цікавий приклад термінологічного розрізнення, не притаманного іншим тогочасним текстам.

Отже, козацтво не викликало у автора жодного зацікавлення. Правда, причини такої неуваги не зовсім зрозумілі. Навряд чи для мешканця Москви українські козаки були явищем більш звичним ніж поляки та євреї. Можливо, мемуарист сприймав козаків як частину малоросів загалом, тож увага, приділена останнім щодо опису їхнього характеру та елементів побуту, стосувалася і козаків. Але в такому випадку незрозумілими є вищенаведені окремі згадки малоросів і козаків.

Можна відзначити майже повну відсутність інтересу російських мандрівників до козацької історії та сучасного стану козаків. Така «неувага» до цих сюжетів може бути пояснена несформованістю стереотипів і нечіткістю уявлень у російському суспільстві щодо українського козацтва. Якщо в загальних описах українців і Малоросії мандрівники майже одностайні щодо визначень, то відносно козаків ця одностайність відсутня. Щодо етнічної приналежності козаків їх то змішували із загалом малоросіян (Сумароков), то бачили окремим народом (Долгоруков, Измайлов). У будь-якому випадку мандрівники сприймали козаків як окрему категорію мешканців регіону. Подібне можна констатувати і щодо запорожців, які вважалися або просто малоросами або ж окремим народом. Відносно солідарними автори описів мандрівок були лише в сприйнятті минулого краю, яке пов'язували саме з козацькою історією. Однак уявлення про неї були вкрай фрагментарними.

Бібліографічні посилання:

1. Гун О. фон. Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию: пер. с нем. / О. фон Гун. – М., 1806. – Ч. 1. – 60 с.
2. Гун О. фон. Поверхностные замечания по дороге от Москвы в Малороссию : пер. с нем. / О. фон Гун. – М., 1806 – Ч. 2. – 124 с.
3. Гун Отто фон // Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – СПб., 1893. – Т. IXA: Гравилат – Давенант. – С. 908.
4. Долгорукий И.М. Славны бубны за горами или путешествие мое кое-куда 1810 года / И.М. Долгорукий. – М., 1870. – 355 с.
5. Долгорукий И.М. Путешествие в Киев в 1817 году, соч. кн. Ивана Михайловича Долгорукого / И.М. Долгорукий // Чтения в Обществе истории и древностей Российских. – 1870. – Кн. 2. – 208 с.
6. Измайлов В.В. Путешествие в Полуденную Россию / В.В. Измайлов. – М., 1800.– Ч. 1. – 441 с.
7. Кисилев В., Васильева Т. «Странное политическое сонмище» или «народ, поющий и пляшущий»: конструирование образа Украины в русской словесности конца XVIII – начала XIX века / В. Кисилев, Т. Васильева // Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России: Сб. статей / Под ред. А. Эткинда, Д. Уффельманна, И. Кукулина. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – С. 478-517.
8. [Рец. на:] Путешествие в полуденную Россию Владимира Измайлова. Новое издание, вновь обработанное автором. 4 Ч. Москва, 1805 // Вестник Европы. –1806. – Ч. XXV – № 1.– С. 42-54.
9. Рябчук М. Русский Робинзон и украинский Пятница: особенности «ассиметричных» отношений / М. Рябчук // Там, внутри. Практики внутренней колонизации

в культурной истории России: Сб. статей / Под ред. А. Эткинда, Д. Уффельманна, И. Кукулина. — М.: Новое литературное обозрение, 2012. — С. 447-477.

10. Синицкий Л. Малороссия по рассказам путешественников конца прошлого и начала нынешнего столетия / Л. Синицкий // Киевская старина. — 1892. — Февраль. — С. 226-259.

11. Синицкий Л. Путешествие в Малороссию академика Гильденштедта и кн. И.М. Долгорукого / Л. Синицкий // Киевская Старина. — 1893. — Февраль. — С. 274-292; Март. — С. 412-441; Апрель. — С. 29-49.

12. Сумароков П.И. Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году Павлом Сумароковым с историческим и топографическим описанием всех мест / П.И. Сумароков. — М., 1800. — 238 с.

13. Сумароков П.И. Досуги Крымского судьи или второе путешествие в Тавриду Павла Сумарокова / П.И. Сумароков. — Ч.1. — СПб, 1803. — 226 с.

14. Сумароков П.И. Досуги Крымского судьи или второе путешествие в Тавриду Павла Сумарокова / П.И. Сумароков. — Ч. 2. — СПб, 1805. — 244 с.

15. Толочко О.П. Києво-руська спадщина в історичній думці України початку ХІХ ст. // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Відп. ред. В.А. Смолій: Том 1. Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Українські проекти в Російській імперії. — К.: Наук. думка, 2004. — С. 250-350.

Надійшла до редколегії 16.06.2013 р.